

BOLALAR O'YIN FOLKLORI TADQIQOTLAR MARKAZIDA

Xasanova Mohimbegim Raxmonjon qizi

Qo'qon universiteti Ta'lim kafedrası o'qituvchisi

miss.mohim2002@gmail.com

+998910562612, 0544189474.

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar o'yin folklori bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar xususida fikr yuritilgan. o'yinlar bolalar folklorining tarkibiy qismi sifatida ifodalanib, bolalar folklorini kattalar tomonidan aytiladigan alla, erkalama va ovutmacholqlar, olqishlardan tashqari, mazmunan o'yin elementlariga asoslangan yalinchoqlar, hukmlagichlar, aytishuvlar, tegishmacholqlar, sanamalar, tez aytishlar, chandishlar, aldanmacholqlar tashkil etilishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: o'yin, folklori, bolalar, nom inson faoliyati.

Dunyo tilshunosligida hozirgi vaqtda lisoniy birliklarni antroposentrik jihatdan o'rganishga ehtiyoj ortmoqda. Shu bois bolalarni erta rivojlantirishga qaratilgan o'yin nomlarining lingvomadaniy, lingvokognitiv xususiyatlarini aniqlash fanlar integratsiyasiga daxldor masalalarni oydinlashtirishga hamda amaliy tilshunoslikning rivojlanishiga xizmat qiladi, o'yin nomlarining tahlili lisoniy va nutqiy vaziyat kabi omillar darajasini aniqlashga imkon beradi, ta'lim strategiyasi sifatida olingan bolalar o'yin nomlarini ta'lim terminologiyasining tarkibiy qismi sifatida o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi PQ-3955-son "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, 2019-yil 8-oktabr PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, 2019-yil 4-oktabr PQ-4479-son "O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi qonuni qabul qilinganining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi Qarori va 2019-yil 21-oktabr PF-5850-son "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida ham milliy qadriyatlarga e'tibor berilgan.

“Folklor atamalarining qisqacha lug‘ati”⁴⁴ da o‘yinlar bolalar folklorining tarkibiy qismi sifatida ifodalanib, bolalar folklorini kattalar tomonidan aytiladigan alla, erkalama va ovutmacholqlar, olqishlardan tashqari, mazmunan o‘yin elementlariga asoslangan yalinchoqlar, hukmlagichlar, aytishuvlar, tegishmacholqlar, sanamalar, tez aytishlar, chandishlar, aldanmacholqlar tashkil etilishi ta’kidlanadi. T.A.Gridina bunday so‘z o‘yinlarini kichik folklor janrining onomastik o‘yinlari tarzida izohlab, muloqotda so‘zlovchilarning idrok etishi uchun maxsus motivatsion kontekstni yaratish imkoniyatini amalga oshirish qobiliyatini yuzaga chiqaruvchi imkoniyat ekanligini izohlaydi⁴⁵.

“Ruscha-o‘zbekcha psixologik lug‘at”da (igra) – o‘yin inson faoliyatining tarixan tarkib topgan, asosan taraqqiyotining bolalik davriga xos bo‘lgan maxsus turi sifatida beriladi. O‘yin orqali bolalar kattalarning xatti-harakati, o‘zaro turli munosabatlarini, moddiy hamda sotsial voqelikni aks ettiradilar, dunyoni biladilar, aqliy, axloqiy hamda jismoniy tomondan rivojlanishi ta’kidlanadi. S.I.Ojegovning “Толковый словарь русского языка” nomli lug‘atida o‘yin so‘zi o‘ynamoq yasama so‘z orqali hamda hosila ma’nolari bosh ma’noga tayangan holda: *o‘yin-kulgi, dam olish yoki sport musobaqasi uchun ishlatiladigan faoliyat, shaxmat va sport o‘yinlari, qimor o‘yinlari, sport musobaqalari, Olimpiya o‘yinlari, so‘z o‘yini* tushunchalari izohlanadi. Ko‘chma ma’noda esa *taqdir o‘yini, tasavvur o‘yini* kabi turg‘un birikmalar keltiriladi⁴⁶.

R.A.Yo‘ldoshevaning “O‘zbek xalq o‘yinlarining tarbiyaviy ahamiyati” nomli qo‘llanmasida o‘zbek xalq o‘yinlari mazmuniga ko‘ra quyidagicha tasniflanadi: dramalashgan o‘yinlar: a) hayotiy (tarixiy-hayotiy, madaniy-hayotiy, kasb-korlik – hayotiy; b) kulgili o‘yinlar; v) qo‘shiq va raqs o‘yinlari; mazmunli-rolli o‘yinlar; mazmunli-harakatli; sport o‘yinlari; ijodiy o‘yinlar kiritilgan⁴⁷. Tadqiqotchi bolalar o‘yinlari hamda xalq o‘yinlarining tarixan vujudga kelish sabablarini tahlil qilib, dramalashgan o‘yinlarni o‘zbek qo‘g‘irchoq teatrining negiziga aylangan qadimiy xalqning “qo‘g‘irchoq o‘ynatish” san’ati asosida paydo bo‘lgan, deya xulosa chiqaradi. O‘yin insoniyatning butun tarixi mobaynida diniy marosim, sport, harbiy va boshqa mashqlar, shuningdek, san’at, ayniqsa uning ijro shakllari bilan qo‘shilib kelgan” deb tarif berilgan⁴⁸.

J.X.Temirova “Rus va o‘zbek bolalar o‘yin folklori tipologiyasi” nomli tadqiqotida rus va o‘zbek bolalar o‘yinlarini tipologik jihatdan, ikki til doirasida tadqiq etadi, rus va

⁴⁴ С.Рўзимбоев, Х.Рўзметов. Фольклор атамалари қисқача луғати. – Урганч, 2007. – 11-б.

⁴⁵ Грдина Т.А. Языковая игра: стереотип и творчество 1996. – 11-б.

⁴⁶ С.И.Ожегов. Толковый словарь русского языка. <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=9429>

⁴⁷ R.A.Yo‘ldosheva. O‘zbek xalq o‘yinlarining tarbiyaviy ahamiyati.- Toshkent, 2022. -48-bet.

⁴⁸ <https://uz.wikipedia.org/wiki/O%CA%BByin>

o'zbek tillaridagi o'xshash motiv va obrazlaridagi integral va differensial xususiyatlarini oydinlashtiradi, o'zbek o'yinlarini rus folkloridagi bolalar o'yinlari bilan qiyosan janr, g'oyaviy-badiiy, milliy hamda kompozitsion jihatdan tahlil qilib beradi⁴⁹. Tadqiqotchi J.X.Temirova bolalar o'yinlarini to'plash, ularni tadqiq etishga qiziqish XX asrning 20-yillarida dolzarblik kasb etganligini, bu jarayon, ayniqsa, rus o'yinlarini boshqa qardosh xalqlarning o'yinlari bilan uyg'unlikda o'rganish asosida avj olganligini M.S.Andreyevning Markaziy Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan qiziqarli "hakka-qarg'a" o'yinining 13 variantini topganligi hamda A.Barovkovning "O'zbek bolalar o'yinlari" asarini tahlili orqali isbotlab beradi, o'zi hamda o'zbek folklor bolalar o'yinlarini rus folklor bolalar o'yinlari bilan qiyoslab, ularni tarkibiy jihatdan o'rganadi.

Professor Y.Odilov "O'zbek milliy bolalar o'yinlarini bilasizmi?" nomli maqolasida bolalar o'yinlari virtual shaklining ommalashuvi natijasida milliy o'yinlarining yo'qolib ketayotganini ta'kidlagan holda 12 turdagi milliy o'yinlarga tarif beradi. Ko'rinadiki, o'yinlar "...xalqning teran dunyoqarashi, obrazli nigohi, idroki va tafakkuri mahsuli sifatida dunyoga kelgan"⁵⁰.

Tadqiqotchi H.Do'smatov o'yin nafaqat kichik yoshdagi bolalarda, balki jamiyatning har bir qatlamida, turli toifadagi insonlar o'rtasida ham o'ynalishi, o'yinning lingvomadaniy jihatlari xususida fikr yuritadi hamda lisoniy o'yin tushunchasiga izoh beradi, lisoniy o'yinni til o'yinlaridan farqlarini ko'rsatadi⁵¹. Shuningdek, "O'yin" termini ko'plab ilmiy sohalar qatori pedagogika, psixologiya va fiziologiya kabi sohalarda ham namoyon bo'lishi"ni to'g'ri belgilaydi⁵².

O'zbek tilshunosligida xalq o'yinlari nomlariga bag'ishlangan dastlabki tadqiqot sifatida E.Jabborovning nomzodlik dissertatsiyasi ta'kidlangan⁵³. U xalq o'yinlari nomlarining motivatsiyasi, tasnifi va lug'aviy-semantik xususiyatlarini turkiy tillar va o'zbek shevalari miqyosida o'rgangan. Dastlabki o'yinlar ovchilik va dehqonchilik bilan bog'liq ekanligi aytilgan. 1991-yilda chop etilgan "O'zbek tili etnografizmlarining izohli lug'ati"da esa 1300 dan ortiq o'zbek urf-odatlar, marosimlari, milliy sport o'yinlari va bola tarbiyasi bilan bog'liq so'zlar tahlil qilingan. Lug'atda xalq o'yinlari ham izohlanib, bir qancha o'yin nomlariga to'liq tushuntirishlar berilgan⁵⁴. O'zbek marosim folklorining

⁴⁹ Темирова Ж.Х. Рус ва ўзбек болалар фольклори типологияси: Филол.фан.б.фалс.док....дисс.автореф. - Бухоро, 2022.

⁵⁰ Махмудов Н., Худойберганаева Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Т.: Маънавият. 2013.-Б.4.

⁵¹ Дусматов Х. Ўзбек миллий ўйинларининг лингвостилистик тадқиқи. – Молдова: ClobeEdit, 2022. – 14 б.

⁵² Дусматов Х. Ўша манба. – 76.

⁵³ Жабборов Э. Ўзбек халқ ўйинлари лексикаси (Жанубий Ўзбекистон материаллари мисолида).

номз..дисс.автореф. – Тошкент, 1998. – 26 б.

⁵⁴ Мирзаев Н. Ўзбек тили этнографизмларининг изоҳли луғати. – Тошкент: 1991. –119 б.

ingliz tilidagi tarjimalari orqali xalq turmush tarzi, oilaviy marosimlar, an'anaviy qarashlari va e'tiqodlari yoritilgan R. Qosimova va A. Ziyodullayevning "Etnografizmlarning o'zbekcha-inglizcha izohli lug'ati"da 500 dan ortiq etnografizmlar izohlangan. Lug'atda Dorbozlik, Ko'kbo'ri, Uloq kabi o'yin nomlari va ularning izohlari keltirilgan. "Quloqcho'zma" va "Oltin qovoq" kabi o'yin nomlari qadimiy o'yinlardan ekanligib, "Quloqcho'zma" so'zi ziyofat hamda o'yin tarzida izohlangan⁵⁵.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. С.Рўзимбоев, Х.Рўзметов. Фольклор атамалари қисқача луғати. – Урганч, 2007. – 11-б.
2. Гридина Т.А. Языковая игра: стереотип и творчество 1996. – 11-б.
3. Ожегов Толковый словарь русского языка.
4. <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=9429>
5. Yo'ldosheva. O'zbek xalq o'yinlarining tarbiyaviy ahamiyati.- Toshkent, 2022. - 48-bet.

⁵⁵ Қосимова Р., Зиёдуллаев А. Этнографизмларнинг ўзбекча-инглизча изоҳли луғати. – Бухоро. 2018. –100 б.